

Várad Krisztián

Tankönyvkutatás és tankönyvfordítás kétnyelvű környezetben

SELYE JÁNOS EGYETEM TANÁRKÉPZŐ KARA. KOMÁROM. 2020. 278 OLDAL

Tankönyvkutatás és tankönyvfordítás kétnyelvű környezetben

A *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség* című kötet a Selye János Egyetem Tanárképző Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport által 2019 novemberében szervezett kilencedik nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának a tanulmányait foglalja magában. A könyv az előszót követően tizennyolc tanulmányt, valamint egy tárgy- és egy névmutatót tartalmaz. A dolgozatok témakörei négy nagy csoportba sorolhatók: tankönyvkutatás, fordított tankönyvek, tananyagfejlesztés, valamint nyelvhasználati és nyelvtanulási jellegzetességek.

Az első tanulmány szerzője Lőrincz Julianna, a Variológiai Kutatócsoport vezetője. A tankönyvkutatás történetének áttekintése után a tudományos igényű tankönyvelemzés irányvonalait, kritériumait és szempontjait veszi górcső alá, majd bemutatja a 2010-ben alakult Variológiai Kutatócsoport alapító tagjait és legfontosabb kutatási feladatait, amelyek közé a különféle iskolai dokumentumok, segédanyagok, tankönyvek elemzése, valamint a szlovákiai magyar tankönyvírás magasabb szintre emelése tartozik. Kiderül továbbá az is, hogy a 2010 novemberétől megrendezett nemzetközi szimpóziumsorozat előadásai milyen témakörökkel foglalkoztak a korábbi években.

A tankönyvkutatást bemutató dolgozatok sorába tartozik Dančo Jakab Veronika tanulmánya, amelyben a kétnyelvűség vizsgálatával foglalkozik a szlovákiai gimnáziumok és szakközépiskolák számára kiadott anyanyelvi tankönyvekben. Szlovákiában 2015-ben lépett érvénybe a Módosított állami oktatási program, amely a korábban elfogadott szemlélettől eltérően már nem a magyardomináns kétnyelvű és a kettősnyelvű diákok középfokú oktatását tűzte célul, ehelyett ugyanazokat a követelményeket tartalmazza, amelyek a többségi nyelvű oktatási intézményekre is vonatkoznak. Az írás részletes elemzést ad arról, hogy a gimnáziumok négy évfolyama számára készített anyanyelvi tankönyvekben miként jelenik meg a kétnyelvűség témaköre. Az első évfolyam tankönyvében például a *határtalanítás* fogalmával is megismerkednek a tanulók a *Termini* magyar–magyar szótár és adatbázis példáján keresztül, továbbá interjút és nyelvi tájképet kell készíteniük a kisebbségi nyelvi jogok gyakorlati alkalmazásáról. Az ezt követő három évfolyam anyanyelvi tankönyveiben azonban éles váltás következik be, és a korszerű szociolingvisztikai szemlélet folytatása helyett egyre inkább háttérbe szorulnak a kétnyelvűségre és a szlovák–magyar nyelvi párhuzamokra vonatkozó feladatok. A hangsúly sokkal inkább az idegennyelv-oktatáson van, holott az összehasonlításra irányuló nyelvközi gyakorlatok segítséget nyújthatnának a kisebbségi helyzetben élő nyelvtanulóknak a szlovák államnyelv elsajátításában is.

A szlovákiai tankönyvkutatás mellett szerephez jut a kárpátaljai középiskolai magyarnyelv-tankönyvek elemzése is. Az egyik ezzel foglalkozó írást Beregszászi Anikó és Dudics Lakatos Katalin jegyzik, és a kárpátaljai magyar középiskolai anyanyelvoktatás „haláltánc”-át járják körbe. A tanulmány stílusosan egy Villon-idézettel indul, és bemutatja azt a folyamatot, amely során az 1990-es évek közepén előtérbe kerülő anyanyelvi nevelés és oktatástervezés biztató fejleményei húsz évvel később szinte teljesen megfeneklettek. A szerzők szerint a 2018-ban elfogadott új középiskolai magyar nyelv és irodalom tanterv, valamint az ehhez készült új tizedikes magyar nyelvi tankönyv (Braun et al. 2018) minden addig elért eredményt felülírtak az anyanyelvi nevelés megvalósításában. A legfontosabb probléma az, hogy az új tankönyv nincs összhangban sem a tantervvel, sem a kárpátaljai magyar nyelv és irodalom érettségi feladataival, és még a területen élő magyarok nyelvhasználatának a sajátosságait, a kétnyelvűségi helyzetet jellemzőit, a kódváltást vagy akár a névhasználat kérdéseit sem érinti. A tizedikes tankönyv egyik részfejezetében esik szó a nyelvjárásokról, Beregszászi és Dudics Lakatos azonban az ott közölt tananyag több elemét is pontatlannak és megkérdőjelezhetőnek nevezik. Részletes betekintést nyújtanak azokba a tankönyvi feladatokba, amelyek a nyelvjárásokkal és ezek köznyelvtől való eltéréseivel foglalkoznak. A szerzők következtetése, hogy a tankönyvben leírt meghatározások alapján a dialektológia lényegében haszontalan a diákok számára, miközben a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés soha nem lesz eredményes a nyelvhasználati jellegzetességek figyelembevétele nélkül.

Ezt a gondolatmenetet folytatja Orbán Gyula is, aki a Beregszászi Anikó által írt 2010-es és 2011-es magyar nyelvi tankönyveket (Beregszászi 2010; 2011) hasonlítja össze a 2019-ben kiadott új tizenegyedik osztályos magyar nyelvi tankönyvvel (Braun et al. 2019). Míg az előbbieket a hozzáadó szemlélet szellemében tanítják a diákok anyanyelvét a kárpátaljai magyar középfokú oktatási intézményekben, figyelmet szentelve a nyelvhasználat sokféleségének, mindvégig egységes tantárgy-pedagógiai és nyelvtudományi szemléletet követve, addig az új tankönyv teljesen új irányt jelöl ki. Sem a benne szereplő tananyag elrendezése, sem a szerzők által követett elavult, előíró szemlélet nem biztosít megfelelő alapokat a szituatív nyelvhasználat elsajátításához. Ezen túl a feladatok nem mindig kapcsolódnak a tanult témához, és gyakran túl bonyolultak, érthetetlenek. A tankönyvkutatást végző szakember számos példával szemlélteti az anomáliákat az új tankönyvből vett gyakorlatokon keresztül.

A kötet következő egysége a tankönyvfordítás témakörével foglalkozik. Vörös Ottó elméleti szempontból közelíti meg a kérdést. Szerinte a folyamat végeredményének egy olyan oktatási segédanyagnak kell lennie, amelyen nem érződik, hogy fordítás révén jött létre. A fordított tankönyvek tehát nem nehezíthetik meg a tanulók ismeretsajátítását azzal, hogy egy másik nyelvközösség kulturális értékeit, kognitív sajátosságait hordozzák magukon. A dolgozat két ötödik osztályos szlovákiai, fordítással létrehozott tankönyv vizsgálatán át konkrét példákkal is szemlélteti ezt a problémát. A biológia-tankönyvben például érdemesnek tartaná az élőlények neveinek eltérő változatokban való feltüntetését (például *fakopáncs* – *fakopács*), míg a matematika-tankönyvben hasznos változtatásnak bizonyul a feladatokban szereplő divatos magyar gyermeknevek használata.

Kurtán Zsuzsa tanulmánya a kétnyelvű környezetben előforduló tankönyvfordítások értékelésével foglalkozik. A szlovák államnyelven íródott tankönyveket lektorálás nélküli fordítás teszi elérhetővé

a magyar tannyelvű iskolák tanárai és tanulói számára. A szerző részletes tájékoztatást ad a tankönyvértékelés nemzetközi és szlovákiai módszereiről és kritériumairól. Hoboth Katalin doktori disszertációja alapján ismerhetjük meg a lefordított tankönyvek értékelésének szempontrendszerét, amelybe beletartoznak a tartalmi, a szintaktikai, a lexikális és a didaktikai elemzési szempontok is (Hoboth 2013: 72–73). Végül egy lefordított tankönyv szövegének példáján keresztül válnak láthatóvá a gyakorlatban azok az átváltási hiányosságok, amelyek miatt a szlovákról magyarra fordított tankönyvek a „fordítottság” jegyeit viselik magukon (Szabómihály 2011: 273).

Hasonló problémát jár körül Misad Katalin tanulmánya is, a tankönyvekben észlelhető nyelvhasználati sajátosságokra összpontosítva. A szerző azt figyelte meg lexikai szinten, hogy a szakszókat gyakran tükörfordítással, a szlovák terminussal összhangban ültették át magyar nyelvre, például *elsődleges gyökerecske* (szlovákul: *prvotný korienok*), amely a magyarországi tankönyvekben *gyökérkezdemény*. Megfigyelhetők továbbá a szlovákiai magyar köznyelvi változatban használatos szóalakok is, például *cukorbaj* (szlovákul: *diabetes*), amely a magyarországi tankönyvekben *cukorbetegség*. A tankönyvfordítások szintaktikai jellegzetessége, hogy a szószerkezeteket sokszor nem igazítják a célnyelvi normához, például egy szlovákiai magyarra fordított tankönyv fejezetcíme *A sejtek biológiája*, míg ugyanez egy magyarországiiban *Sejtbiológia*.

Lőrincz Gábor a szlovákiai általános iskolákban használatos, nyolcadik osztályos földrajztankönyvben található térképek nyelvi anyagát elemzi a kisebbségi iskolai nyelvi tájkép vizsgálatának a részeként. A közoktatási törvénynek megfelelően a helyneveket a nemzeti kisebbségek nyelvén kell közölni elsősorban, az államnyelvi változatot pedig ez után, zárójelben szükséges feltüntetni. A térképek esetében azonban ez sokszor problémát okoz, hiszen nehezíti a megértést, és elbizonytalanítja a diákokat a földrajzi nevek használatával kapcsolatban. A szerző részletes tájékoztatást ad arról, hogy milyen arányban fordulnak elő a lefordított tankönyvben az egyes kontinensek és országok térképein magyar, szlovák és az adott országban használatos eredeti nevek. Az illusztrációkra és a jelmagyarázatokra jellemző következetlenség akár nyelvi hiányhoz is vezethet, mint például *Esztergom* esetében, amelynek csak a szlovák változatát (*Ostrihom*) tünteti fel a tankönyv.

A kötet harmadik egysége a tananyagfejlesztés témakörével foglalkozó tanulmányokat összesíti. Az első ilyen dolgozat a romániai nyelvi revitalizációs törekvésekkel foglalkozik. Szerzője, Magyar Sára ezeket a törekvéseket egy nyelvismeretet mérő és fejlesztő tesztgyűjtemény előállításával és kipróbálásával kívánja támogatni. Kétnyelvű környezetben ez különösen hasznos lenne a pedagógusok számára, hogy diákjaik magyarnyelv-tudását felmérhessék, illetve fejleszthessék.

Bartha Csilla és Tóth Etelka tanulmánya a siketek számára létrehozott *NyelvÉsély* online multimodális szótár fejlesztéséről szól. A siket gyermekek 90–95%-a halló családban nevelkedik, és ez problémássá teszi a jelnyelv elsajátítását, valamint az anyanyelv fogalmának a meghatározását, ám a nyelvhez való hozzáférhetőséget, akár vizuális formában, minden gyermek számára biztosítani kell, ha nem akarjuk veszélyeztetni kognitív képességeik kialakulását, valamint társas és érzelmi fejlődésük egészséges menetét. A *NyelvÉsély* egy olyan tanulói szótár, amely szociolingvisztikai szempontokat figyelembe véve jött létre, és a magyar jelnyelv mellett a magyar nyelv hangzó és írott változatának az elsajátítását is segíti.

Kádár Edit tanulmánya egy romániai tananyagfejlesztési kísérletbe nyújt betekintést. Szó esik a nyelvi variabilitás tanításáról, valamint a kontrasztív szemlélet alkalmazásáról, amely során az anyanyelv a nyelv változataként sajátítható el. A tananyagfejlesztés fő célja a nyelvi repertoár bővítése és a funkcionális-szituatív kétnyelvűség kialakítása volt. Ezzel akarják elkerülni a tanulók által használt nyelvváltozat megkérdőjelezését, iskolai elutasítását, mivel ez akár tannyelvváltáshoz vagy nyelvcseréhez is vezethet. Külön érdekesség, hogy a romániai iskolák magyar tannyelvű osztályaiban nem idegen nyelvként tanítják az államnyelvet, hanem a *román mint nem anyanyelv* oktatása zajlik.

Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia írása a problémaalapú szemlélet és a nyelvmenedzselés elméletének a bemutatásáról szól. A tananyag strukturálása igazodik a nyelvhasználók tényleges nyelvi problémáihoz, ezek szemléltetéséhez és megoldásához. Megismerkedhetünk a nyelvi napló alkalmazási lehetőségeivel, amely a nyelvi problémák feltárásának és rendszerezésének az egyik eszköze. Lanstyák István (2010) nyomán a szerzők egyetemi hallgatókat bíztak meg nyelvi naplók készítésével; a tanulmányban közölt példák rávilágítanak azokra a mindennapokban előforduló nyelvi jelenségekre, amelyeket az oktatásszervezésben is hasznosítani lehet.

Schirm Anita dolgozata azt a kérdést veti fel, hogyan lehet a nyelvtan tanítását érdekessé tenni új szövegtípusokon keresztül. Közismert, hogy az iskolai „nyelvtanóra” a legtöbb tanuló számára fárasztó és unalmas. Ennek egyik oka, hogy a szabályokat szemléltető példamondatok elsősorban szépirodalmi jellegűek, és nem életszerűek. A tanulmány erre a problémára kíván megoldást nyújtani a mindennapi nyelvhasználatot tükröző szövegtípusokon, így például filmekben, sorozatokon, dalszövegeken, képregényeken, reklámokon, videóblogokon, Twitter-üzeneteken, mémeken, stand-up comedy előadásokon keresztül. Az így bemutatott példákban pedig kiemelt szerepet szán a szerző a diskurzusjelölőknek (például *hát, tulajdonképpen*).

Keszler Borbála és Lengyel Klára tanulmánya a *Kis magyar grammatika* című könyv újszerű látásmódját mutatja be. Ilyen újdonság például az, hogy a könyvből kimaradt a fonémák szintjének a tárgyalása, hiszen az önálló résztudománnyá fejlődött az évek során, de újabb megközelítés jellemzi a morfémákat, a képzőket, a jeleket, a ragokat, az igeragozást és a szófajokat bemutató fejezeteket is, így például a számnevek nem külön alapszófajként jelennek meg, hanem a melléknevek részeként.

A kötet utolsó egysége nyelvhasználati és nyelvtanulási jellegzetességekkel foglalkozik. Rási Szilvia az Eszterházy Károly Egyetem tanár szakos hallgatóinak szemináriumi dolgozatait elemzi metadiszkurzív szempontból. Szó esik az egyetemi hallgatók tudományos íráskészségéről, a tudományos szövegek feldolgozásáról és a forrásalapú írás szabályairól. A vizsgálat szerint a szövegekre a tudományos stílus hibridizációja jellemző, amelyhez gyakran a társalgási stílusban használatos fesztelen kifejezőmód társul. A kutató magas szerzői jelenlétet talált a hallgatók dolgozataiban, ezért a tudományos íráskészség fejlesztésének a fontosságára figyelmeztet a felsőoktatásban.

Simon Szabolcs tanulmánya anyanyelv-pedagógiai kérdéseket vizsgál, nevezetesen a mondattan tanítását a szlovákiai magyar oktatási intézményekben. Bemutatja a mondatelemzési modelleket, amelyeket egyetemi hallgatók is értékelnek egy felmérés keretében a gyakorlatiasság és a jövőbeni alkalmazhatóság szempontjából. Az eredmények szerint a megkérdezett hallgatók az egyszerűsége

törekednek, és a szlovákiai magyar modellt, azaz a hagyományos ágrajzos mondatszerkezeti elemzést tekintik a leginkább logikusnak.

A következő dolgozat a szemantikai alapkategóriák (a jelentés és a szinonímia) funkcionális nyelvészethez fűződő viszonyáról és anyanyelvi nevelésben betöltött jelentőségéről szól. Szerzője, Pethő József tankönyvi példákon keresztül szemlélteti az egy- és többjelentésű szavak viszonyát, arra figyelmeztetve, hogy az „új generációs” tankönyvek nyelvszemlélete és fogalomhasználata olykor következetlen. Példaként a *kertész* szót említi, amely a tankönyvben foglalt állásponttal szemben nem csak egy jelentéssel rendelkezik.

Végül Pesti János a hosszú távú memória működését mint a távolabbi múltban rögzült szavak felidézésének az eszközeit elemzi. A beszédészlelés és a beszédmegértés kutatástörténetének az áttekintése után Helen Keller életrajzi regényével foglalkozik, amely egy olyan kislánnyal szól, aki gyerekkorában elveszíti a hallását és a látását, de egy tanítója segítségével elsajátítja a beszédet, az írást és az olvasást. A szerző meggyőződése, hogy a tapintás útján történő szótanulás a hosszú távú memória segítségével valósulhatott meg.

A tanulmánykötet fontos tájékoztatást nyújt a magyarországi és a határon túli régiók oktatáspolitikai irányvonalairól, valamint az anyanyelvi nevelés korszerű megközelítéseiről. Nyelvezete és szerkesztése kifejezetten olvasóbarát. Így tehát izgalmas és hasznos olvasmány lehet minden olyan pedagógus, kutató, egyetemi hallgató és oktató számára, aki a kötetben foglalt tudományterületek és kérdéskörök iránt érdeklődik.

A jelen munkát Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára.* Bukrek. Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2011. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára.* Bukrek. Csernyivci.
- Braun Éva – Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet 2018. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára.* Szvit. Lviv.
- Braun Éva – Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet 2019. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 11. osztálya számára.* Szvit. Lviv.
- Hoboth Katalin 2013. *Kétnyelvűség a szlovákiai magyar tannyelvű építészeti középiskolák szaknyelvoktatásában.* Doktori (PhD) értekezés. Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra.
- Lanstyák István 2010. A nyelvi problémák típusai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1: 23–48.
- Szabó Mihály Gizella 2011. A fordítottság jelei a szlovákiai magyar szövegekben. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.) *Magyarok Szlovákiában, VII. kötet. Nyelv.* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 273–286.

Várad, Krisztián: Textbook research and textbook translation in a bilingual environment

Az írás szerzőjéről

Várad, Krisztián

doktori hallgató

Pannon Egyetem

Többszervezési Nyelvtudományi Doktori Iskola

Veszprém

varadikrisztian98[kukac]gmail.com

ORCID: 0000-0001-7554-4158